

Юлія Суховець

аспірантка кафедри загального і слов'янського мовознавства
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
yuliia.sukhovets@ukma.edu.ua

МІЖСТИЛЬОВІ СИНОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ПРИСЛІВНИКОВИМИ ЕКВІВАЛЕНТАМИ СЛОВА

Ім'я Лідії Андріївни Лисиченко, безсумнівно, посідає чільне місце серед українських лексикологів. Зокрема, науковиця першою в монографії «Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова» (1977) на матеріалі української мови узагальнила наявні теоретичні положення загальної й української семасіології та визначила певні закономірності розвитку структури полісемантичного слова [Лисиченко 1977, с. 7]. І ця наукова праця для українських філологів – як і тих, хто лише опановує науку, так і досвідчених — досі одна з основоположних.

Як слушно зазначає К. Голобородько: «Вагоме місце в лінгвософії Л. А. Лисиченко посідають дослідження семантичної структури слова в українській мові. Статті, докторська дисертація й монографія стали вагомим внеском у закладання теоретичного й поняттєвого підґрунтя для опису лексико-семантичної системи української мови й семантичної структури слова» [Голобородько 2018, с. 92]. Засадничі ідеї зазначених праць знайшли своє продовження в монографії «Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти» (2008).

Деякі із цих ідей виявляються корисними під час вивчення семантичної організації нарізнооформлених сполук, що мають цілісне значення й перебувають на межі між словом та фразеологізмом. У цьому дослідженні зосередимося на їхніх синонімічних відношеннях.

Розглядаючи лексичну синонімію, Л. А. Лисиченко називає три основні класи синонімів: логічні, стилістичні та емоціональні. До другого класу синонімів належать стилістичні, для яких «основним є протиставлення не за відмінностями в понятті, а за вживанням слова переважно в тому чи іншому функціональному стилі» [Лисиченко 1977, с. 74].

Панівною для нашої розвідки стала теза Л. А. Лисиченко про важливість розрізнення синонімічних відношень і синонімів, «оскільки не всі слова, що вступають у синонімічні відношення в контексті, є синонімами» [Лисиченко 1977, с. 9].

Розгляньмо кілька рядів¹ прислівникових еквівалентів слова, що перебувають між собою в міжстильових синонімічних відношеннях. Під еквівалентами слова розуміємо «зв'язані сполучення, яким властива стійкість, єдність значення, здебільшого постійна, незмінна форма» [Рогожнікова 2003, с. 5].

¹ Зауважимо, що послуговуємося цим словом не в термінологічному значенні.

Джерелами дослідницького матеріалу стали опубліковані протягом 2010–2021 років оригінальні та перекладні тексти шести функційних стилів сучасної української мови — наукового (64 тексти, зокрема статті, монографії та науково-популярні видання); офіційно-ділового (20 Законів України); публіцистичного (37 газетних і журнальних видань); розмовного (3 видання, зосібна 8 стенограм та 94 свідчення); художнього (62 видання ліричних, прозових і драматичних текстів); конфесійного (9 видань, серед яких Біблія, Коран, молитовники, Псалми).

Найбільший ряд утворюють одиниці з (із) цікавістю (П, Р, X²) — з (із) зацікавленням (П) — з (із) зацікавленістю (X) — з (із) інтересом (X) — з (із) заінтересованістю (О-Д) із загальним значенням «виявляючи цікавість, інтерес до чогось» [Лучик 2008, с. 75]. Три одиниці — з (із) цікавістю, з (із) зацікавленістю, з (із) інтересом — зафіксовано в художньому стилі, дві — з (із) цікавістю, з (із) зацікавленням — у публіцистичному. Одиницю з (із) цікавістю також виявлено в розмовному стилі, а скальковану з (із) заінтересованістю тільки в офіційно-діловому. Пор. речення: X — Уляна з цікавістю подивилася на кур'єра (Брати Капранови); Аделаїда підвелася — і всі смішки одразу урвалися. Причому з різних причин: хлопці дивилися на неї із цілком конкретною зацікавленістю³, дівчата — переважно із заздрістю (В. Аренев); По обіді до садиби приїздить весілля — фотографуватися на пам'ять у романтичних декораціях. Вітаються, з інтересом розглядають чужих (С. Жадан); П — Артеківці з цікавістю сприйняли інформацію про конкурс Shoot&Play, де переможець за короткий однохвилинний Інстаграм-фільм отримає 1000\$ («Культура і життя»); Надзвичайно цікавий анімаційний фільм <...> у переповненому залі з великим зацікавленням дивилися всі: від старого до малого (Л. Самійленко); Наступне враження – людей стало більше вдень, вони ходили з цікавістю (Т. Мазур); О-Д — До виключної компетенції наглядової ради, крім питань, визначених Законом України «Про акціонерні товариства», належить: <...> 1) прийняття рішень про надання згоди на вчинення акціонерним товариством правочинів із заінтересованістю <...> (Закон України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності»).

Наступний ряд охоплює одиниці як слід (К, Н, П, Р, X) — як належить (К, X) — як годиться (X) — як треба (X), що передають значення «за встановленим порядком, за певними правилами» [Лучик 2008, с. 164]. Усі вживаються в художньому стилі, як належить — також у конфесійному, а як слід — ще й у науковому, публіцистичному та розмовному функційних стилях. Наприклад: X — Мої однокласники поводили себе як слід (Л. Базь); Ні, вони до останньої хвилини

² Назву функційного стилю позначатимемо великими літерами: К — конфесійний, Н — науковий, П — публіцистичний, О-Д — офіційно-діловий, Р — розмовний, X — художній.

³ Вважаємо, що прислівникові еквіваленти слова можуть «розриватися», тобто поширюватися атрибутивними й указівними елементами. Детальніше див.: [Суховець 2022, с. 134, 135].

виконують усе **як належить** (Ю. Андрухович); *Поруч рукомийник, як годиться*, з мильницею, повною мила, на кілочку вафельної роботи рушничок, допоки доволі охайний (Б. Жолдак); *Пахло від пана Трюцшлера <...> як треба пахло* (В. Арєнєв); К — *Подібно ї Бог навчає людину так, як належить, її Бог дає їй настанови* (Ісаї 28:25); *Коли щось не виходить, як розпізнати, чи в цьому полягає Божественна воля, чи, може, причиною цього є просто моє невміння організувати все як слід?* (Антоній (Паканіч), архієп.); Н — *Доктор Догерті уважно оглянув шприц, щоб переконатися, що той справді працює як слід, а потім театральнo ввів рідину наляканому пацієнтові* (Джо Диспенза, пер. І. Павленко); П — *Збірній Україні як слід підготуватися до офіційних стартів завадили хвороби та організаційні проблеми під час тренувальних зборів* (Г. Хата); Р — *Досі як слід не налагоджений механізм взаємодії Міноборони з волонтерами* (П. О. Порошенко).

У трикомпонентному ряді без упину (К, Н, Х) — без перестану (Х) — без угаву (Х) з узагальненим значенням «не зупиняючись» найбільшою вживаністю характеризується одиниця без упину. Її зафіксовано в конфесійному, науковому та художньому стилях, дві інші — без перестану й без угаву — лише в розмовному. Пор. контексти: Х — *Битися об кригу битися без упину* (Ю. Мусаковська); *А в понеділок вранці дзвони знову дзвонили без перестану може з годину, а може, й більше* (М. Матіос); *Наче тільки того й чекали, з-за хмар, що скупчилися над Вовкоградом, почали без угаву бити блискавки <...>* (В. Арєнєв); К — *Як ви пили чашу мого гніву на моїй святій горі, так само всі народи без упину питимуть її* (Овдія 16); Н — *Існує небезпека знеславити вимоги прощення, надто коли вони без упину заглиблюються в минуле* (П. Брюкнер, пер. П. Таращука).

Як бачимо, загалом одиниці кожного ряду можуть взаємозамінюватися й функціонувати в різних функційних стилях. Цим прислівникові еквіваленти слова, що перебувають у синонімічних відношеннях, суттєво відрізняються від власне-слів, визнаних синонімами, оскільки «взаємозамінність синонімів є не повною, а до певної міри обмеженою, частковою» [Лисиченко 2008, с. 196].

Найбільш виразно міжстильові синонімічні відношення простежуються, на нашу думку, у двокомпонентних рядах *по черзі* (К, Н, П, Р, Х) — *на зміну* (Х); *у (в) майбутньому* (К, Н, О-Д, П, Р, Х) — *у (в) майбутті* (Х); *у (в) подальшому* (Н, О-Д, П, Х) — *у (в) наступному* (Н). Так, якщо першими компонентами названих рядів послуговуються майже в усіх функційних стилях, то другі зафіксовані лише в одному зі стилів і, до того ж, вони мають оказіональний відтінок.

Прислівниковий еквівалент слова *по черзі* зі значенням «у певній послідовності, один за одним» [Лучик 2008, с. 131] зафіксовано в конфесійному, науковому, публіцистичному, розмовному й художньому стилях: К — *Після того як було розпочато святу роботу, всі вмілі майстри стали по черзі приходити і казати Мойсею <...>* (Вихід 36:4–5); Н — *Зустрічі «Плеяди» відбувалися по черзі вдома в Кониських, Косачів, Лисенків і Старицьких* (О. Полюхович); П — *Після того як Володимир Кличко по черзі програв сутички Тайсону Ф'юрі та Ентоні Джошуа, Україна на певний час залишилася без свого повпреда в найпрестижнішому боксерському дивізіоні* (Г. Хата); Р — *У переддень подій на Грушевського дві ночі казали: велика загроза, хто може, їдьте. Пам'ятаю, що вже не знаю, як своєму чоловіку*

сказати, бо троє дітей, ми **по черзі** їздили (У. Онищук); Х — *Спати [хлопці] домовилися по черзі, щоб пильнувати вогонь* (А. Бачинський). Пор. синонімічну їй одиницю на зміну: Х — *Мали ми скрипку й чарівний бубен Бавились стафом і бальними танцями Грالیсь на зміну в ката і мишку Брались за ролі поета і пасії* (Ю. Іздрик).

Найбільш «універсальним» виявився прислівниковий еквівалент слова у (в) *майбутньому* зі значенням «з часом, згодом, надалі», зафіксований в усіх функційних стилях сучасної української мови: К — *Прислухайся до поради і прийми повчання, щоб у майбутньому стати мудрим* (Прислів'я 19:20); Н — *Чим довше громадянське суспільство закриватиме очі на наступ влади на відвоюваний простір громадянських прав та свобод, тим довше триватиме процес їх відвоювання в майбутньому* (К. Смаглій); О-Д — *Основними завданнями Бюро економічної безпеки України є: <...> 5) збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому <...>* (Закон України «Про Бюро економічної безпеки України»); П — *Отже, сподіваємося, що в майбутньому міський голова прислухатиметься до думки місцевих громад <...>* («Егоїст Києва»); Р — *20 лютого [2014 року] ми запустили проект OPIR.ORG, який було задумано як інформаційна підтримка Автомайдану з метою зробити все можливе, щоб у майбутньому Автомайдан можна було вберегти від потрапляння в пастки, як це сталося на Лаботорному і Кріпосному провулку* (В. Грезев); *Він не плекав ілюзорних надій на те, що він сам чи хтось із його дітей стане в майбутньому імператором* (Н. Сняданко). Обмежено в цьому значенні вживається одиниця у (в) *майбутті*: Х — *А я борюся з диким болем, Що вітром душу вирива, Пером мережу чисте поле І сію зернами слова. У майбутті, уже без мене, Вони, я вірю, проростуть. Слова, мов ліки з трав зелених, Комуś до рани прикладуть <...>* (Т. Лемешко).

Схожу ситуацію спостерігаємо з одиницями у (в) *подальшому* (Н, О-Д, П, Х) — у (в) *наступному* (Н) «через деякий час, надалі» [Лучик 2008, с. 27], що їх виокремимо в осібний ряд. Перша з них уживана в науковому, офіційно-діловому, публіцистичному й художньому стилях, а друга — лише в науковому. Пор. у реченнях: Н — *З кожною новою спробою, з бажанням і без надміру емоцій набуваються нові досвідчення, які стануть у пригоді в подальшому* (Д. Стейнберг, пер. В. Сахна); О-Д — *У подальшому порядок розміщення народних депутатів визначається комітетом, до предмета відання якого належать питання регламенту, за пропозиціями депутатських фракцій* (Регламент Верховної Ради України); П — *У подальшому [Дем'ян] Ігнатович фігурує як чернігівський полковник та гетьман сіверський наказний* (в. о. Дорошенка по Сіверщині) (В. Мамалига); Х — *Натомість ти, вперше сюди потрапивши, намагався з'ясувати для себе розташування всіх важливих маршрутів та головних нервових точок, із якими доведеться в подальшому мати справу* (С. Жадан) та Н — *В наступному цей термін [«найкращі інтереси дитини»] неодноразово застосовано і в інших міжнародно-правових актах* (В. Даценко).

Цілком імовірно, що деякі досліджувані одиниці стануть або вже є власне синонімами в системі мови, однак «для виявлення семантики синонімів і їх

місця в мові важливо розкрити поняття відтінку, або додаткового значення» [Лисиченко 1977, с. 70], що не було метою цього дослідження.

Отже, у межах прислівникових еквівалентів слова спостерігаються різні співвідношення стосовно вживаності у функційних стилях сучасної української мови. Більшість із них зафіксовані в художньому стилі, деякі функціонують лише в одному чи кількох стилях. Ряди, що містять три й більше одиниць, характеризуються меншою стилістичною виразністю, аніж ряди з двома одиницями, другий компонент яких переважно вжитий оказіонально.

Здійснене спостереження свідчить про те, що прислівникові еквіваленти слова, на відміну від власне слів-синонімів, здебільшого можуть взаємозамінюватися, а це, своєю чергою, вказує на певні розмивання меж між функційними стилями сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько К. Ю. Слово в лінгвофілософії професора Лідії Лисиченко. *Український світ у наукових парадигмах* : зб. наук.праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2018. Вип. 5. С. 89–94.
2. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української літературної мови. Семантична структура слова. Харків : Вища школа, 1977. 109 с.
3. Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 272 с.
4. Лучик А. Словник еквівалентів слова української мови. Київ : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. 174 с.
5. Рогожникова Р. П. Толковый словарь сочетаний, эквивалентных слову. Москва : Астрель ; АСТ, 2003. 416 с.
6. Суховець Ю. Репрезентація формальної структури прислівникових еквівалентів слова прийменниково-відмінковими формами. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2022. Вип. 8. С. 123–142.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Науковий стиль

1. Брюкнер П. Тиранія каяття: есе про західний мазохізм / пер. із фр. П. Тарашука. Київ : Темпора, 2013. 216 с.
2. Даценко В. Концептуальні засади забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. Слово Національної школи суддів України. 2020. № 1 (30). С. 51–62.
3. Диспенза Джо. Ефект плацебо: коли розум стає матерією / пер. з англ. І. Павленко. Київ : Форс Україна, 2020. 368 с.
4. Полюхович О. Українські аристократки та аристократи: салонна романтика і культурне просвітництво у творчості Олени Пчілки. Бунтарки: нові жінки і модерна нація : есеї / упоряд. В. Агеєва. Київ : Смолоскип, 2020. С. 57–79.
5. Смаглій К. Тривожний дзвінок громадянському суспільству України. Агора. Вип. 19–20 : Громадянське суспільство та криза ліберальної демократії у Східній Європі / відп. ред. К. Смаглій. Київ : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2017. С. 21–25.

6. *Стейнберг Д.* Філософія для життя. Пізнати себе краще / пер. з ісп. В. Сахна. Київ : Культурна Асоціація «Новий Акрополь», 2014. 172 с.

Офіційно-діловий стиль

1. *Про Бюро економічної безпеки України* : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2021. № 23, ст. 197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
2. *Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності* : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2021. № 46, ст. 378. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1630-20#Text>
3. *Регламент Верховної Ради України* : офіційне видання / Верховна Рада України. Київ : Парламентське вид-во, 2010. 228 с.

Публіцистичний стиль

1. *Егоїст Києва* : інформ. дайджест : спец. випуск. 4 с.
2. *Культура і життя* : загальнодерж. укр. газета. № 24. 10 червня 2016 р. 16 с.
3. *Культура і життя* : загальнодерж. укр. газета. № 32. 5 серпня 2016 р. 16 с.
4. *Україна молода*. № 128 (5860). 3 грудня 2021 р. 16 с.
5. *Україна молода*. № 129–130 (5861–5862). 7–8 грудня 2021 р. 16 с.
6. *Україна молода*. № 134 (5866). 17 грудня 2021 р. 16 с.

Розмовний стиль

1. *Верховна Рада України сьомого скликання. П'ята сесія* : зб. стеногр. бюлетенів (2 вересня – 20 жовтня 2014 року). Т. 11 : № 1–5 та позачергові. Київ : Парламентське вид-во, 2016. 295 с.
2. *Майдан. Свідчення*. Київ, 2013–2014 роки / за ред. Л. Фінберга та У. Головач. Київ : Дух і Літера, 2016. 784 с. (Бібліотека спротиву, бібліотека надії).

Художній стиль

1. *Андрухович Ю.* Коханці Юстиції : [роман]. Чернівці : Меридіан Черновіц, 2018. 304 с.
2. *Аренев В.* Бісова душа, або Заклятий скарб : [повість-фантазія]. Київ : Вид. дім «Киево-Могиланська академія», 2013. 220 с.
3. *Аренев В.* Дитя песиголовців : [повість] : колекційне вид. Київ : Вид. дім «Киево-Могиланська академія», 2018. 308 с.
4. *Аренев В.* Порох із драконових кісток : [повість] : колекційне вид. Київ : Вид. дім «Киево-Могиланська академія», 2015. 216 с.
5. *Базь Л.* De Profundis : [роман]. Київ : КП «Редакція журналу “Однокласник”», 2018. 272 с.
6. *Бачинський А.* З Енштейном у рюкзаку : [повість]. Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. 152 с.
7. *Брати Капранови.* Забудь-річка : [роман]. Київ : Нора-Друк, 2016. 544 с.
8. *Жадан С.* Вогнепальні й ножові : [поезії]. Харків : КСД, 2012. 160 с.
9. *Жадан С.* Anarchy in the Ukr : [роман]. Луганський щоденник : [нарис]. Харків : КСД, 2014. 240 с.
10. *Жолдак Б.* Нестяма : [збірка оповідань]. Львів : Вид-во Старого Лева, 2017. 336 с.
11. *Іздрик [Ю.]*. Ab out : [поезії]. Львів : Вид-во Старого Лева, 2014. 240 с.
12. *Лемешко Т.* Полиновий сон : [поезії]. Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2012. 136 с.

13. *Матіос М.* Черевички Божої Матері: вирвана сторінка з буковинської саги : [повість]. Львів : Літ. агенція «Піраміда», 2013. 208 с.
14. *Мусаковська Ю.* Маски : [збірка поезій]. Київ : Смолоскип, 2011. 120 с. (Лауреати «Смолоскипа»).
15. *Сняданко Н.* Охайні прописи ерцгерцога Вільгельма : [роман]. Львів : Вид-во Старого Лева, 2017. 544 с.

Конфесійний стиль

1. *Антоній (Паканич),* архієп. Не ходи один. Роздуми над Святим Письмом. Київ : Вид. дім УПЦ, 2012. 160 с.
2. *Біблія.* Переклад нового світу. Нью-Йорк : Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc., 2014. 1796 с.

Оксана Халіман

доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
khaliman_oksana@hnpu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКА Я В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЯК МАРКЕР ВИЗНАЧЕННЯ АВТОРСЬКОГО ПСИХОТИПУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ СВІТЛАНИ АНТОНИШИН)

Мовна картина світу кожного народу знаходить своє відбиття в індивідуальному мовленні носіїв відповідної мови, що, як доводять численні дослідники, залежить від багатьох культурно-історичних і психічних чинників. Як зазначає Л. Лисиченко, «особливо яскраво індивідуальна мовна картина виявляється саме в художній творчості, де знаходить вираження не тільки загальна мовна картина світу, а й поетична картина світу письменника, найбільше позначена його індивідуальністю» [Лисиченко 2001, с. 13]. Серед чинників, що впливають на поетичну мовну картину світу письменника, важливе місце посідають його психічний світ і психічний тип [Лисиченко 2009, с. 52]. В екстравертів, наголошує дослідниця, «у поетичній картині світу на першому місці об'єкт, який зображується або з приводу якого виражаються почуття, міркування тощо. Основна увага спрямована на явище, поет є тонким приймачем і трансформатором відповідних явищ, виразником думок і почуттів з приводу об'єктів» [Лисиченко 2009, с. 52]. Поетична мовна картина світу поета-інтроверта — «всередині його, на першому плані не об'єкт, не зовнішній світ, побачений зором художника, а світ внутрішній (почуття, настрої), що формуються під впливом зовнішніх факторів» [там само].